

ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ

У статті виділено основні види забруднювачів біосфери, розглянуто типи забруднюючих речовин і природне середовище, в якому вони присутні, надано перелік екологічно небезпечних об'єктів. Розглянуто функції навколишнього середовища як компоненти єдиної функції природного навколишнього середовища, проаналізовано оцінки збитку для навколишнього середовища. Показано, що для вирішення екологічних проблем необхідна державна регіональна економічна політика (поетапне зниження рівня антропогенного навантаження, поліпшення екологічних характеристик території та соціальні умови життя індивідуума і суспільства в цілому).

Ключові слова: навколишнє середовище, природокористування, екосистеми, екологічна безпека, екологізація, регіональна політика, економічний розвиток.

Постановка проблеми. Багатовіковий процес еволюції антропогенного навантаження на біосферу в результаті виробничої діяльності неухильно збільшується. Масштаби впливу людини на біосферу набули планетарного значення. В Україні функціонують 23767 потенційно небезпечних підприємств та інших об'єктів, аварії на кожному з яких можуть призвести до виникнення надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру державного, регіонального, місцевого та об'єктового рівнів [5]. Це викликає незворотні й масштабні зміни в навколишньому середовищі, що, в свою чергу, робить стан еколого-економічних систем нестійким, а також призводить до незворотних катастрофічних змін в природних процесах і в корені змінює звичні умови життя людини на великих територіях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню впливу економічної діяльності на стан навколишнього середовища та питань раціонального природокористування присвячені праці відомих зарубіжних і вітчизняних вчених, таких як Н. Андреева, Г. Дейлі, Л. Мельник, В. Гесць, Т.Туниця, А.Урсул, Т.Хачатуров, В. Шевчук та ін. [1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9].

Формування цілей статті. Актуальним і необхідним є ретельне вивчення і аналіз стану навколишнього середовища, природокористування і охорони довкілля в Україні. Метою статті є визначення сучасного стану природного середовища та основні напрями регіональної екологічної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Екологічна ситуація в Україні залишається складною. Одним із чинників її погіршення є накопичення відходів виробництва. Виробничі відходи – це забруднення навколишнього середовища у відкритому циклі виробництва. З цієї точки зору забруднення може бути визначено як показник незамкнутості виробництва. У ХХ столітті з'явилися і ядерні відходи з великим життєвим циклом. У природний кругообіг були активно включені компоненти, що є інородними для природи, – продукти антропогену, що призвело до значних і часто незворотних змін у біосфері.

Число видів цих забруднювачів є значним, наведемо лише основні з них.

1. Насамперед це забруднення атмосфери. Вони включають хлорфторвуглеці, двоокис вуглецю, сірки та сполук азотної кислоти. Піднімаючись у верхні шари атмосфери Землі, вони сприяють виникненню процесів, які негативно впливають на природні цикли біосфери. Найбільш небезпечним слід визнати руйнування озонового шару в стратосфері, що є природним екраном від згубного «жорсткого» сонячного випромінювання в діапазоні R-спектру.

2. Розвиток і використання природних ресурсів переводить ресурси, що споживаються, у витрачені (виснажені), які є відходами виробництва. Найчисельніші із них – це відходи чорної і кольорової металургії і попіл ТЕЦ. Масштабні забруднення відбуваються у сфері розробки і використання вуглеводневої сировини.

Сільськогосподарські відходи в основному являють собою біозабруднення і забруднення навколишнього середовища від застосування хімічних речовин.

3. Відносно невеликими, але вкрай небезпечними для впливу відходів на навколишнє середовище, пов'язаними з використанням хімічних технологій є викиди важких металів, суміші, розчини, випромінювання радіоактивних відходів.

Вищевказані забруднення впливають на ґрунт та водні джерела (в тому числі підземні води) при масштабному шкідливому впливі на навколишнє середовище. Ці фактори негативно впливають на здоров'я та життя людей.

Накопичення небезпечних забруднень веде до екологічного неблагополуччя місцевості, зростання числа техногенних аварій і зростання масштабів їх впливів (екологічні, економічні, медико-біологічні і соціальні) на людину.

Розглянемо типи забруднюючих речовин і природне середовище, в якому вони присутні:

1. Повітряна атмосфера. Цей тип забруднення може викликати широке різноманіття проблем, наприклад, корозію, ерозію, неприємні запахи, збиток рослинам, а також негативний вплив на здоров'я людини. Токсини і алергени проникають у дихальні шляхи, серцево-судинну систему, різні органи і тканини організму, що призводить до розвитку багатьох захворювань і ураження імунної системи людини. Загальна якість довкілля може мати серйозну загрозу для виживання людей, тварин і рослин.

© Белякова Оксана Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри готельно-ресторанного бізнесу Київського національного університету культури і мистецтв, м. Київ, e-mail: tttt66t@yandex.ru

2. Водні ресурси. Практично всі водні об'єкти на території України зазнали антропогенного впливу. Якість води більшості з них не відповідає нормативним вимогам. Основними джерелами забруднення водою служать підприємства металургії, хімічної і нафтохімічної промисловості, легкої промисловості та діяльність целюлозно-паперових комбінатів. Забруднення води відбувається в результаті проникнення патогенних мікроорганізмів у водні об'єкти. Майже 70% населення використовує воду, яка не відповідає стандартам щодо питної води.

3. Земельні ресурси та ґрунти. Найбільш вразлива частина Землі – це найбільш активна його верхня оболонка, розташована на кордоні «атмосфера-літосфера». Саме тут відбуваються всі процеси життєдіяльності і продукується унікальна особливість ґрунту – родючість. Ґрунт піддається дії різних видів забруднення атмосфери, поверхневих стоків та підземних вод. Особливо чутливий до забруднення малий родючий гумусний шар, де інтенсивно накопичується бруд. Сьогодні ґрунт є забрудненим відходами промислового походження (за винятком радіоактивних опадів): це – важкі метали, нафтопродукти, пестициди, відходи обробних підприємств. Забрудненими є значні площі сільськогосподарських земель.

4. Лісові ресурси. У більшості регіонів стан лісів погіршується з кожним роком, збільшує кількість екологічних проблем. За даними «Грінпіс» сучасна система управління лісами є ірраціональною навіть з чисто економічної точки зору. Погано контрольовані збезліснення і численні лісові пожежі призводять до деградації земель лісового фонду. Низька ціна за ліс є однією з причин нестійкості системи управління лісами. Нестійке використання лісових ресурсів призводить до їх швидкого виснаження і зникнення лісової фауни.

5. Космічний простір. З кінця 50-х років минулого століття почалося активне освоєння космосу. За останні роки в космос було запущено сотні апаратів різного призначення. З бортів космічних станцій регулярно скидували сміття; багато космічних апаратів протягом 50 років зазнали поломок і частини модулів і ракет продовжують своє існування в навколоземному космічному просторі (в ближньому космосі). За оцінками експертів, сьогодні в ближньому космосі існує кілька десятків тисяч різних фрагментів штучного походження, які обертаються навколо Землі по маловідомих орбітах. За прогнозами експертів, через 10–20 років кількість «космічного сміття» може збільшитися на порядок і досягти такої концентрації, що воно буде являти собою реальну небезпеку і перешкоду для подальшого вивчення та освоєння космічного простору і здійснення космічних польотів [10].

Сукупність техногенного впливу на навколишнє середовище може призвести до техногенних катастроф та надзвичайних ситуацій. Небезпека таких явищ також і в тому, що маса викидів шкідливих і токсичних речовин може бути у вигляді похідних речовин, яких раніше в природі не існувало; і їх вражаючу дію на людей і тварин ще належить вивчати.

До екологічно небезпечних об'єктів можна віднести:

- всі типи електростанцій;
- виробництво ядерно-паливного циклу і ядерних озброєнь;
- хімічні, нафтохімічні і нафтопереробні виробництва;
- металургійні, біотехнічні підприємства та місця зберігання їх сировини і продукції;
- місця складування і зберігання небезпечних промислових відходів;
- військові та спеціалізовані об'єкти, у виробничому циклі яких є радіоактивні та отруйні речовини з великим життєвим циклом, а також їх зберігання та захоронення.

Всі ці екологічно небезпечні об'єкти є в якійсь мірі джерелами витоку забруднення; з них відбувається перенесення цих забруднювачів на великі відстані через повітря, воду і через геофільтрацію підземних вод.

У силу функціонування старих технологій у країнах, що розвиваються, досить інтенсивно відбувається накопичення небезпечних і токсичних речовин.

Обтяжуючою обставиною для екологічної ситуації є зношення технологій. Спостерігається значне погіршення технології, особливо гнітюче становище в житлово-комунальному господарстві, де є безнадійно застарілими навіть принципи опалювальних комунікацій та енергопостачання.

Важливим напрямом у використанні природних ресурсів і охороні біосфери є визначення ціни природних послуг (економічна оцінка природних ресурсів).

Навколишнє середовище виконує три функції:

- забезпечення потреби нашої цивілізації у природних ресурсах;
- екосистемне регулювання, в тому числі асиміляції забруднень і відходів;
- забезпечення людей природними послугами (рекреація, естетичне задоволення тощо).

Ці функції можуть бути визначені як компоненти єдиної функції природного навколишнього середовища – життєзабезпечення.

Майже до теперішнього часу економіка була не в змозі оцінити реальну вартість чистого навколишнього середовища та природних ресурсів і, отже, встановити адекватні ціни.

Таким чином, в умовах екстенсивного господарства ця ціна була практично нульовою, що призвело до нераціонального використання природних ресурсів, використання дорогих (і тому «брудних») технологій, марнотратності економіки. У результаті країни опиняються на околиці сучасного світового господарства. Ця тенденція оцінки природних послуг триває й донині: їх ціна або не враховується при прийнятті рішень про економічний розвиток територій, або істотно занижена. Отже, в країнах, що розвиваються, існує хибна практика заниження оцінки реального і прогнозованого збитку для навколишнього середовища.

Основна частина вартості екосистемних функцій знаходиться поза межами ринку.

Реальні ціни на природні ресурси можуть бути дійовим важелем у ринковій економіці. Крім того, з урахуванням реальних цін можливо обґрунтовано визначити економічну ефективність альтернативного

розвитку та інвестиційних проектів для економічного розвитку територій. Цей аспект особливо важливий для економіки країн, що дозволяє адекватно формувати ціни природних ресурсів. Це, у свою чергу, сприятиме створенню стійкого існування еколого-економічних систем.

З належним врахуванням екологічних чинників ефективність ресурсозбереження значно перевершує нарощування природоємності економіки, що переконливо показано на прикладі економічного зростання розвинених країн за останні десятиліття. По суті це реалізація стійкого типу еколого-економічних систем (ЕЕС).

Зростання природоємності неминуче веде до зростання видобутку і не ініціює пошук нових ресурсозберігаючих технологій, що приводить до стагнації технологічного прогресу і неминучої нестабільності ЕЕС. Ця ситуація в економіці тягне за собою серйозні наслідки – кризи, викликані екологічними катастрофами.

Темпи зростання основних макроекономічних показників (ВВП, ВНП, дохід на душу населення та ін), якщо ігнорувати або недооцінювати істинної цінності природних ресурсів, стимулюють екологічну деградацію і, можливо, в найближчому майбутньому може призвести до різкого економічного спаду в результаті виснаження природних ресурсів і масштабного забруднення навколишнього середовища. За відсутності механізму компенсації екологічного та економічного збитків неминучими є втрати для суспільства і населення.

Можна стверджувати, що екстенсивна економіка є актуальною тільки для короткострокової економічної та політичної перспективи: під час війни, щоб швидко реагувати на надзвичайні ситуації, з потенційно небезпечними наслідками для держави та ін. В середньо- та довгостроковій перспективі екстенсивна економіка призводить до патової ситуації. В цьому відношенні економічна політика розвинених країн та країн, що розвиваються, суттєво відрізняється. Якщо перші надають пріоритет розвитку ресурсозберігаючих технологій, то другі – інтенсифікації виробництва як можна швидше.

Збереження тенденції техногенного розвитку в економічному зростанні України в найближчому майбутньому буде базуватися на експлуатації природи і широкому природному розвитку промислового та сільськогосподарського комплексів. Недооцінка природних ресурсів та екологічних збитків призводить до викривлення показників економічного розвитку сьогодні і в майбутньому. Вибір неефективних соціально-економічних тенденцій наведе на загрози, які ведуть до можливої стагнації країни в межах глобальної економіки в середньостроковій і довгостроковій перспективі, що є неприйнятним.

У сучасних умовах господарювання вирішення екологічних проблем повинно бути визнаним пріоритетом у рамках розроблюваної державної регіональної економічної політики. У зв'язку з цим попередні нормативи, розроблені на основі гранично допустимих концентрацій (ГДК), повинні бути замінені нормативними показниками – значення питомого техногенного навантаження на одиницю площі.

Сукупність екологічних проблем і динаміка зміни стану екосистеми в регіональному масштабі повинні бути відображені у галузевих прогнозах і прогнозах перспективного регіонального розвитку та фінансового стану різних регіонів України.

Однією з основних цілей регіональної екологічної політики на наступні періоди повинні бути поетапні зниження рівня ризику і антропогенного навантаження, поліпшення екологічних характеристик території та соціальні умови життя індивідуума і суспільства в цілому. Рівень підвищення економічної безпеки регіонів і країни в цілому буде визначатися позитивними зрушеннями у зазначеному напрямі.

Найбільш актуальною в сучасній економіці є проблема екологізації економічного розвитку: розробка інтенсивного і в той же час зберігаючого підходу до управління навколишнім середовищем.

Переважає екстенсивний тип мислення, тобто обсяг використовуваних ресурсів є важливим показником економіки. Вже зараз необхідно запрограмувати і налаштувати суспільне виробництво не від природних ресурсів і як їх використовувати, а навпаки – від споживача до природних ресурсів. Цей підхід є ознакою нового інтенсивного мислення.

Слід зазначити, що екологізація економіки є екологізацією всіх інститутів та їх складових: виробництва, культури, освіти та виховання. Потрібна нова екологічна етика, в якій економічні цінності природи є домінуючим фактором, а ефективність природокористування – головним важелем для економічного розвитку.

Реалізація ефективності природокористування здійснюється завдяки трьом економічним механізмам, це:

- компенсуючий (м'який) – ліквідація наслідків техногенного типу економічного розвитку;
- стимулюючий – заохочення розробки і впровадження енерго-збалансованих та природоохоронних виробництв і видів діяльності;
- жорсткий – ліміт природоексплуатуючої діяльності; цей механізм безпосередньо передбачає екологізацію економіки та стійкість економічного розвитку.

Застосування перших двох механізмів – це відображення економічної політики на регіональному та національному рівнях. Як правило, це відбувається у розвинених країнах.

Третій механізм використовується, як правило, у районах національних заповідників і парків, а також у країнах, в яких основним є принцип державної політики – принцип екологічної стійкості. Можна відмітити, що цей механізм лежить в основі ідеї «зеленого руху», що в значній мірі відображає теорія «нульового зростання» економіки. Тут слід зазначити, що сучасне технологічне обладнання у світовій економіці багато в чому не відповідає вимогам цього механізму. На даний час, у зв'язку із збільшенням антропогенного тиску на біосферу нашої планети, виникає питання про кардинальні зміни, які треба внести до глобальної економічної політики: вона повинна бути спрямована в першу чергу на створення нових технологій з низьким споживанням природних ресурсів і мінімізацію відходів виробництва.

Ці механізми є різними за своєю суттю установами для їх підтримки, правового забезпечення та фінансування. Звичайно вони повинні застосовуватися в тій чи іншій мірі, комбінації, в залежності від реальної екологічної ситуації і мети територій, ранжування суб'єктів підприємницької діяльності, поточних і прогнозованих умов життя людей у регіонах. Щоб визначити природу такої комбінації, необхідно використовувати базу даних з моніторингу навколишнього середовища, і в

цьому відношенні стратегії підтримки екологічності територій не є фіксованим набором правил.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В даний час необхідно істотним чином всебічно активізувати розробку регіональної екологічної політики, де важливим дійовим інструментом є державно-регулятивний механізм на основі загальнодержавної стратегії екологізації виробництва, удосконалення системи управління природокористуванням та охорони довкілля.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева Н.Н. Экологически ориентированные инвестиции: выбор решений и управление: монография / Н.Н. Андреева. – Одесса: ИПРЭИ НАН Украины, 2006. – 536с.
2. Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку / Г. Дейлі; пер. з англ.: Ун-т сталого розвитку. – К.:Інтелсфера, 2002. – 312 с.
3. Мельник Л. Г. Эколого-экономические основы ресурсозбережения: монография / Л.Г. Мельник, С. А. Скоков, И. Н. Сотник; под ред. канд. экон. наук, доц. И. Н. Сотник. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2006. – 229 с.
4. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство /В.М.Геєць, М.О.Кизим, Т. С. Клебанова, О.І. Черняк та ін.; за ред. В. Гейця. – Харків: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.
5. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kga.gov.ua/dp.kga.gov.ua/images/files/11_ZU_pro_strategiu_escopolityku.pdf
6. Туниця Т.Ю. Збалансоване природокористування: національний і міжнародний контекст / Т.Ю. Туниця. – К.: Знання, 2006. – 300 с.
7. Урсул А. Д. Стратегия устойчивого развития цивилизации III тысячелетия /А. Д. Урсул // Глобальные проблемы биосферы. Чтения памяти академика А.Л. Яншина . – М.: Наука, 2003.
8. Хачатуров Т.С. Економіка природокористування: навч. посіб. - М.: Наука, 1991. – 255 с.
9. Шевчук В. Проблеми концептуалізації контролю еколого-економічних систем /В. Шевчук. У зб.: Фінанси, облік і аудит. Спеціальний випуск. – К.: КНЭУ, 2006. – 397 с.
10. Кількість космічного сміття досягла критичного рівня [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://school151-kiev.at.ua/news/kilkist_kosmichnog_o_smittja_dosjagla_kritichnogo_rivnja/2011-09-06-42

Одержано 10.04.2015 р.